

СИНТЕЗА ЗНАЊА И ПЕРСПЕКТИВА

Петар Пијановић, *Српска култура двадесетог века*, Матица српска, Нови Сад 2025

Књигу *Српска култура двадесетог века* Петар Пијановић започиње излагањем политичке историје Срба у двадесетом веку, сматрајући је, с пуним правом, неизоставним оквиром историје културе. Потом аутор прати историју различитих видова српске културе. То су: 1) приватни живот, 2) образовање и наука, 3) језик, књижевност и књижевна култура, 4) ликовна култура, архитектура и градитељство, 5) позориште, музичко-сценски жанрови и филм, 6) филозофија, етика и естетика, 7) штампа и нови медији те 8) националне установе и Српска православна црква.

Пијановићев опис померања унутар наведених видова културе одликују две особине: прво, *свеобухватност*. Код Пијановића проналазимо обиље података, елемената до сада акумулираног научног знања, које аутор вешто уклапа у своју синтезу, захваљујући чврстој и јасној композицији. Сем тога, посебна вредност ове књиге јесте и чињеница да Пијановић не приступа култури са – условно речено – елитистичког становишта, већ успоставља синтезу елемената културе и контракултуре. (Примера ради, у поглављу о музици Пијановић помиње и забавну, односно народну музику, док у поглављу о сликарству, поред академских сликара, пажњу посвећује и самоуком, наивним сликарима.) Жеља за свеобухватношћу којом зрачи Пијановићева књига одражава се и на чињеницу да се у њој могу пронаћи и пасажии који описују мање познате елементе културе. Пијановићева велика синтеза тако садржи податке из историје књижарства и издаваштва, затим штампаних и електронских медија, као и кратак преглед настанка биоскопа и филма код Срба. Занимљиви су и детаљи какав је онај о популарним маркама аутомобила које је куповала српска грађанска класа између два светска рата.

Друга особина која карактерише Пијановићево приповедање јесте *одмерен* став у погледу рецепције културних феномена. Аутор не тежи ревидирању досадашње перспективе сагледавања видова српске културе,

већ прати рецепцију културних вредности у њој. Примера ради, Пијановић посвећује солидан простор Константиновићевој *Филозофији ђаланке*, управо зато што поменути књигу и њену „славу” доживљава као историјску чињеницу која је инхерентна историји српске културе. Пијановићеве личне вредносне претпоставке су другачије и приметне су у начину на који третира Константиновићеву књигу, али оне никада не производе радикално полемички став према њој, што је сасвим у духу књиге која је замишљена не само као синтеза знања већ и као синтеза перспектива.

Пијановићево приповедање историје српске културе двадесетог века нужно подразумева и указивање на *контијактни* однос са другим културама, у првом реду хрватском. За ово питање симптоматичан је однос српске и хрватске културе према (заједничком) језику, који Пијановић врло прецизно прати, кроз корисно и прегледно написано поглавље о српском језику.

Однос према хрватској култури уводи нас у други важан сегмент Пијановићеве књиге, а то је ауторово *разумевање* историјских померања у српској култури током XX века. То разумевање је изложено у одељцима: „Обрасци и вредности”, „Идеолошка, синтетичка и национална култура”, „Културна политика и српско питање”, те у закључном поглављу под насловом „Двадесети век – дух епохе, остварења и заблуде”.

Пијановић полази од тога да је српска култура на почетку прошлог века била углавном патријархално организована, са јаким епским наслеђем које се испољавало у форми Косовског завета и, следствено томе, у вредностима слободе, док је снажан утицај Српске православне цркве и дотадашње историје имао за последицу наклоност народа према православној Русији. Оваква слика света била је утемељена у кругу сељаштва, коме је припадала већина српског народа. Почетак XX века доноси успон српског грађанства, које је углавном либерално оријентисано и које своје узоре тражи на Западу, чиме се у извесној мери супротставља дотадашњим координатама српске културе.

Пијановић врло умесно предочава свом читаоцу неопросветитељски дух, који је био близак тадашњој српској интелигенцији. Због тог духа она је занемаривала утицај вере и (народне) традиције у обликовању колективне слике света једног народа. Овај податак аутор с правом истиче, будући да је српска интелигенција ускоро почела да српску идеју замењује југословенском, наивно верујући да је она остварљива, управо зато што је потценила утицај вере у креирању националних идентитета. Пијановић ће с јаким разлозима инсистирати на југословенском опредељењу српске грађанске елите, које ће резултирати стварањем Краљевине СХС. Унитаристички, југословенски вектор ће свој врхунац досегнути током диктатуре краља Александра, у форми Краљевине Југославије. Српско инсистирање на југословенској идеји – које је прве знаке поли-

тичког отрежњења доживело стварањем Бановине Хрватске 1939. године – Пијановић види као знак одустајање од српске културне традиције.

Криза српске идеје се наставља и после Другог светског рата, у комунистичком режиму, само што је овде југословенској идеји придодат социјалистички контекст. Том контексту је инхерентно гледиште комуниста по коме такозвана „великосрпска” буржоазија није била само класни већ и национални непријатељ комуниста, што је српску идеју и културу унапред стављало у неравноправан положај у будућој комунистичкој држави. Међутим, комунистичка Југославија, као ни она предратна, није постала стабилна држава јужнословенских народа, управо због чињенице да је свака Југославија за Хрватску и Словенију била само *транзициона* држава, док је за Србе била симбол довршетка националне историје.

Распад Југославије, а затим и државне заједнице са Црном Гором, вратио је српску културу самој себи, такорећи без њене сопствене воље. Пијановић ову постјугословенску ситуацију српске културе описује кроз сучељавање два вредносна става, односно концепта: „(...) први концепт тражи идентитетско упориште у очувању дуго стваране културне традиције и у вредностима националне културе. Други концепт види упориште у мултикултуралној складности и европском културном идентитету.”

Овакав опис тренутне ситуације српске културе у XXI веку представља, заправо, симболички разлог настанка Пијановићеве књиге. Као сваки прави научник, Пијановић уме да предмет својих истраживања сагледа у ширем контексту. Конкретно речено: да своја истраживања и њихов резултат укључи у дебату о будућем концепту српске културе.

На овом месту, разуме се, има смисла поставити питање ауторове личне позиције и његових културних афинитета. Сматрам да нећемо погрешити ако кажемо да кључну улогу у Пијановићевом сагледавању српске културе у XX веку има Борислав Пекић. За Пијановића Пекић није само један од најзначајнијих писаца српске књижевности већ и часни сведок и поуздани саговорник, што потврђује велики број референци на Пекића које налазимо у овој књизи. Сасвим експлицитно, аутор Пекића представља као алтернативу која је постојала у другој половини XX века, када се српска култура у комунистичкој Југославији опредељивала између две у суштини *комунистичке алтернативе* које су репрезентовала имена Добрице Ћосића и Радомира Константиновића. Цитирам Пијановића:

Када се бира између Ћосића и Константиновића, могао би да буде изабран Борислав Пекић – као вредност, па и образац културе. Зашто Пекић? Зато што је, могуће боље од осталих Срба, представио не само другу половину XX века, већ и оно у чему се може назрети узорна културна и хуманистичка вредност упоредива са високим европским нормама.

Пијановић види Пекића као настављача традиције коју чине Доситеј и Слободан Јовановић, а коју карактерише складно прожимање српске и европске културе, односно, додао бих, некадашње европске културе.

Културна вертикала коју представљају Доситеј, Слободан Јовановић и Борислав Пекић могла би да представља темељ *српској културној обрасца*. Јасно, стварање културног обрасца не може се догодити преко ноћи. Пијановић сматра да је за његову изградњу потребан релативно дуг период мира и стабилности.

У сваком случају, ауторова изабрана традиција, као и његово разумевање културног обрасца, пружају одличну подлогу за будућу дебату о српској култури у ХХI веку која може бити представљена питањем: српска култура или култура у Србији?

Та дебата би свакако требало да обухвати и динамику тзв. европских вредности, у чију је трајност почео да сумња и сам Пекић, посебно у свом позном циклусу антрополошких романа, као и у збирци приповедака *Нови Јерусалим*.

На крају овог текста желео бих укажем на два момента која нам показују да културни образац није само тема Пијановићеве књиге већ и оно што његова књига настоји да успостави.

У овом науму ће ми, као путоказ, послужити мотиви из Павићевог *Хазарског речника*. Сећамо се да у Апендиксу 1 овог романа постоји одломак који се зове „Казивање о Адаму брату Христовом”. У том одломку Адамово тело се најпре идентификује са државом, чиме текст постаје нека врста политичке алегорије: све што се односи на Адамово тело, односи се, заправо, на државу. У роману се затим даје дефиниција сна за Хазаре, па се каже, између осталог, да су снови *шренуци врхунској испуњења живојџа*. Хазари бележе своје снове у рабоше. Ловци на снове затим читају и тумаче те снове – дакле, не преписују, него управо тумаче – и тако од снова састављају своје речнике, путем којих сваки Хазар постаје део Адамовог тела, односно део државе.

Делатност Петра Пијановића у књизи коју представљамо може се разумети и у контексту делатности хазарских ловаца на снове. Попут њих, и он је читао и тумачио тренутке врхунских испуњења живота људи чији су (хазарски) снови створили српску културу ХХ века. Иако Павић не доводи у питање способност, па чак ни и извесност да ће сваки Хазар у свом животу имати макар један такав тренутак врхунског испуњења живота који ће га учинити делом Адамовог тела, односно државе, може се рећи да таквих тренутака данас, око нас, има веома мало. Вероватно из тог разлога има још увек толико људи који сматрају Павићев роман празном формом, а Пијановићеву књигу чињеницом књижевног живота, а не књижевне историје, којој она с правом припада.

Књига *Српска култура ХХ века* тражи од нас још нешто: да променимо перцепцију сопствене државе. И ту је Пијановић на симболичком

трагу Павића. У поменутом „Казивању о Адаму, брату Христовом” Павић каже да се Адамово тело, као држава, не пружа у простору, него у времену. Ако ово применимо на Србију, то значи да њена мера није тек *јро-сѿор* који заузима сада, у овом тренутку. Њена мера је све оно што се догодило у *времену* од магловитог тренутка њеног настанка, па све до сада. Уколико нашу државу сагледамо у временској вертикали која нас води ка дубинама памћења, а не у просторној хоризонтални садашњег тренутка, онда, осим разумне дозе горког патриотизма, имамо и много разлога да осетимо и понос и снагу. Српска културна и политичка историја делују нам у тој перспективи монументално. Ниче је, додуше, веровао да такав монументални однос према прошлости угрожава могућност деловања у садашњости, јер ствара утисак да се све велико већ догодило, и да више ништа велико не може да се догоди. Ја мислим да се монументалност у историји може разумети и другачије: ако је величина била могућа у прошлости, то доказује да је могућа и у садашњости, као и у будућности.

Једна од таквих величина је и Пијановићев монументални низ књи-га-синтеза који почиње књигом о старој српској култури под насловом *Анђели и райници*, наставља се *Српском културом у XVIII и XIX веку* а завршава се, тренутно, књигом која је тема овог текста.

Проф. др Слободан ВЛАДУШИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
svladusic@ff.uns.ac.rs
ORCID: 0000-0002-4232-2855

У ТРАГАЊУ ЗА ПРИЧОМ

Небојша Јеврић, *Мрљиви дим*, СКЗ, Београд 2024; *Пуцањ у ојледало*, Агора – Архив Војводине, Нови Сад 2025

У двома најновијим, веома запаженим књигама прича Небојше Јеврића сврховито је и необично за наше књижевне прилике остварен, уза све остало, поступак уланчавања универзалних исказа с елементима ратничког дискурса и цивилизацијског комплекса. Посматрано са стано-вишта укупног значења, уградња универзалних исказа у ткиво приче јесте рефлексивни украс на вишем семантичком нивоу којим се тексту додаје додатни шири недословни смисао. На тај начин се значење приче чини сложенијим и добија неопходну метафорску подлогу.